

Bugarska borba za ujedinjenje 1878.-1886.

Autor je opisao borbu Bugara za ujedinjenje u jedinstvenu državu nakon Berlinskog kongresa 1878. godine. Naglasak je na ujedinjenju Istočne Rumelije i Kneževine Bugarske te srpsko-bugarskom ratu koji je potom uslijedio te završio bugarskom pobjedom. Autor ističe i ulogu velikih sila u ovim zbivanjima, poglavito Rusije i Austro-Ugarske.

Ključne riječi: Osmansko Carstvo, Kneževina Bugarska, Istočna Rumelija, ujedinjenje 1885, srpsko-bugarski rat

Uvod

Razdoblje od početka Istočne krize pa do završetka rata sa Srbijom i potpisivanja mirovnog ugovora 1886. u bugarskoj povijesti je razdoblje zgusnutog povijesnog vremena. U tom kratkom vremenu paralelno se događa nastajanje bugarske države, njena borba za ujedinjenje s Istočnom Rumelijom odvojenom od nje odlukom Berlinskog kongresa, napredak na svim područjima ljudskog djelovanja te borba za oslobođenje sunarodnika iz osmanskih ruku. Cijeli proces ujedinjenja 1886. nije ni izbliza bio gotov pa je svoj nastavak dobio kroz proglašenje samostalnosti 1908. i balkanske ratove u kojima su uglavnom postavljene i današnje granice Bugarske s ostalim balkanskim državama.¹ O tom povijesnom razdoblju hrvatska historiografija zna najviše iz korespondencije Franje Račkog i Josipa Jurja Strossmayera.² Samih historiografskih radova o tom vremenu u nas do sada nije bilo. Jedini rad koji je napisan o srpsko-bugarskom ratu jest rad Željka Holjevca – u njemu se autor bavio pisanjem hrvatskih medija o ratu. Holjevac ističe potporu većeg dijela hrvatskog novinstva bugarskoj borbi za ujedinjenje te negodovanje tiska na neslavensku,

1 Izuzetak predstavlja Južna Dobrudža koja je sporazumom iz Craiove 1940. vraćena Bugarskoj, pa Bugarska danas ima oko 111.000 kvadratnih kilometara.

2 *Korespondencija Rački-Strossmayer (1860-1894)*, (ur. Ferdo Šišić), Zagreb I-IV, 1928-1931.

nepravednu akciju Srbije.³ U bugarskoj pak historiografiji je ovo razdoblje dobro obrađeno, većina izvora o ujedinjenju je objavljena, napisana su i zanimljiva djela. Moja intencija je upoznati hrvatsku historiografsku zajednicu s tim događajima služeći se bugarskom literaturom, sjećanjima na te događaje te novinskim člancima vezanim uz samo ujedinjenje. Stvaranje sanstefanske Bugarske nakon rusko-turskog rata 1878. je u bugarskoj eliti toga razdoblja raširilo ideju o velikoj, moćnoj Bugarskoj koja će postati najveća država Balkana. Promjene tog ugovora izvršene u Berlinu su za dugo razdoblje odredile stremjenja budućih generacija bugarskih političara i intelektualaca koji su sve svoje djelovanje od tada posvetili obnavljanju Velike Bugarske. Početne akcije bile su usmjerene na ujedinjenje na Berlinskom kongresu zamišljenih dviju bugarskih država. Istočna Rumelija sa središtem u Plovdivu i s još uvijek velikim osmanskim uplivom u donošenju zakona bila je glavni problem i političari iz de facto neovisne Kneževine Bugarske su se u tih nepunih sedam godina razdijeljenosti zamišljali kao ujedinitelji. Ujedinjenje je ipak krenulo iz Plovdiva i u skladu s vanjskopolitičkim okolnostima knez Aleksandar Batenberg bio je prisiljen na prihvaćanje ujedinjenja kao svršenog čina. Veliku ulogu u promatranom razdoblju odigralo je Rusko carstvo. Kao pokroviteljica Bugarske Rusija je od 1878. pa negdje do sukoba ruskog cara Aleksandra III. i kneza Aleksandra Batenberga 1883. radila sve ne bi li nekako postigla ujedinjenje. Radilo se i na diplomatskom polju, nakon diplomatskog poraza od Austro-Ugarske koja je – u skladu s dogovorom s Rusijom – dobila Bosnu i Hercegovinu, a ipak uz pomoć Engleske u Berlinu izigrala ruski utjecaj u Bugarskoj, ali i na praktičnom polju na kojem su ruski časnici uvježbavali rumelijske i bugarske vojne snage računajući na potrebu i njihove borbe u ujedinjenju Bugarske. Velik utjecaj na zbivanja u razdoblju do 1885. imao je i svojeglavi karakter kneza Aleksandra Batenberga koji je osobnim sukobom sa svojim rođakom Aleksandrom III. doveo u pitanje rusku potporu ujedinjenju Bugarske, a u razdoblju prije toga sve radio na slabljenju novostvorene parlamentarne elite u Bugarskoj. Sukob s Rusijom otvorio mu je vrata ostalih sila koje su do tada bile protiv ujedinjenja Bugarske upravo zbog ruskog utjecaja u njoj, pa su podržali ujedinjenje kada su shvatili da mu se Rusija protivi. Djelovanje komiteta *Jedinstvo* i kasnije Bugarskog tajnog centralnog revolucionarnog komiteta sa Zahari Stojanovim na čelu ipak postavlja glavne preduvjete ujedinjenju. Taj komitet djelovao je u Istočnoj Rumeliji gdje su počeli privlačiti ljude iz rumelijske vojske što je u konačnici dovelo do mirnog preuzimanja vlasti u Istočnoj Rumeliji i do proglašenja o sjedinjenju pod Batenbergom. Rat između Srbije i Bugarske je postavio presedan za neke kasnije teritorijalne zahtjeve jer je srpski kralj Milan Obrenović rat pravdao ravnotežom sila na Balkanu⁴ postavljajući se kao zaštitnik Berlinskog ugovora. Zbog nerazumijevanja razloga za

3 Željko Holjevac, »Hrvatska javnost i novinstvo prema srpsko-bugarskom ratu 1885. godine«, Българи и Хървати през вековете 2, София, 2003, 162-171.

4 Rumunjska je u balkanskim ratovima zbog ravnoteže sila također tražila teritorijalne kompenzacije. U srpskoj historiografiji nema puno radova vezanih uz srpsko-bugarski rat. Već suvremenici

rat dijela srbijanske javnosti izostala je kvalitetna priprema i entuzijazam na srpskoj strani pa je, usprkos tome što je već godinama imala bolje opremljenu i uvježbanu vojsku od bugarske vojske u nastajanju, Srbija doživjela poraz. Austro-Ugarska se umiješala u završetak rata ne dopuštajući širenje pobjedničke Bugarske na rubne krajeve Srbije. Ujedinjena država je odmah po nastanku pogled bacala na dvije, po njima, bugarske oblasti koje su još uvijek bile u granicama Osmanskog Carstva. Bile su to Makedonija i Drinopoljska Trakija. Političari su od tada do balkanskih ratova isticali nepotpunost ujedinjenja, slane su komitske postrojbe u ta područja i polagane nade da će se ipak ostvariti sanstefanska Bugarska.⁵

Od Berlinskog kongresa do razilaženja s Rusijom

Odluke Berlinskog kongresa 1878. koje su podijelile sanstefansku Bugarsku uvelike su odredile stremjenja Bugara u sljedećim desetljećima. Sanstefanska Bugarska se prostirala na 164 000 kilometara kvadratnih i u njoj je živjelo 4 500 000 ljudi.⁶ Odlukama kongresa podijeljena je na Kneževinu Bugarsku sa 64 390 kvadratnih kilometara i nešto manje od 2 milijuna stanovnika i Istočnu Rumeliju sa 32 978 kvadratnih kilometara i 815 000 stanovnika s Plovdivom kao glavnim gradom te Burgasom kao lukom.⁷ Osim toga od sanstefanske Bugarske oduzeta je sjeverna Dobrudža koja je dodijeljena Rumunjskoj te Pirotska okolicom od pedesetak kilometara koji ulazi u sastav Srbije,⁸ a Makedonija i Drinopoljska Trakija⁹ su vraćene sultanu. Većina političkih snaga u obje pokrajine nastanjene Bugarima težila je

---

nisu podržavali razloge rata, a u kasnijoj karadorđevićevskoj tradiciji je taj rat ostao zabilježen kao pogreška. Uz nejasne uzroke rata poraz je uvelike odredio izostanak pisanja o ovom ratu.

- 5 Granice zamišljene Bugarske dobrim dijelom su se poklapale sa granicama bugarske egzarhije proglašene 1870. Nakon proglašavanja egzarhije provedena je anketa među stanovništvom žele li pripadati grčkoj ili bugarskoj pravoslavnoj crkvi. Ovdje postoje dva bitna elementa koje bugarski povjesničari i političari često preskaču u pokušaju objašnjenja o bugarskom karakteru Makedonije i Drinopoljske (Odrinske) Trakije. Prvi bitan element jest da se većina Slavena na pitanje žele li biti uz bugarsku ili grčku crkvu opredijelila za bugarsku (kao jedinu slavensku ponuđenu crkvu). Većina tih Slavena uistinu je bila bugarskog porijekla, a oni koji to nisu bili, djelovanjem bugarske crkve postali su Bugari. Makedonska nacija u promatranim godinama još nije postojala. Makedonska proto-nacija pojavljuje se u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća. Drugi element bilo je stalno iseljavanje i prelazak u Bugarsku ili Rumeliju bugarskog stanovništva tako da se situacija iz 1870. i recimo situacija iz 1913. nikako ne može poistovjetiti.
- 6 Кирил, патриарх български, *Българската екзархия в Одринско и Македония след освободителната война (1877-1878)*, София, 1969, том първи, книга първа, 8.
- 7 Мањо Стојанов, *Кога то Пловдив беше столица*, София, 1973, 6-14, prema popisu stanovništva Istočne Rumelije iz 1881. Od toga je Bugara bilo 573.560, Turaka 174.700, Grka 42.659, Roma 19.127, Židova 4177, a Armenaca 1306.
- 8 Charles Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism*, Westport, 1978, 13.
- 9 U tekstu se upotrebljava naziv Drinopoljska Trakija jer je Drinopolje bio uobičajen naziv grada u hrvatskom tisku 19. i početka 20. stoljeća. Današnji naziv grada je Edirne, antički Hadrianopolis,

ujedinjenju i to isticala kao svoju zadaću. U pozadini je uvijek stajala ideja velike (sanstefanske) Bugarske koja bi se trebala postići ili uz pomoć Rusije ili jačanjem bugarskih oružanih snaga. Mijenjanje postojećih granica izazvalo je i promjenu u sastavu stanovništva na ovim područjima. Već u lipnju 1877. oko 100 000 Bugara iselilo je iz doline Tundže u okolicu Gabrova i Trnova u ispražnjene turske kuće, a nakon Berlinskog kongresa iz Makedonije i Drinopoljske Trakije iselilo je daljnjih 50 000 Bugara u Rumeliju i Kneževinu.¹⁰ U isto vrijeme nakon prestanka ratnih zbivanja u Kneževinu i u Rumeliju se vratilo preko 100 000 Turaka.¹¹ Postavljalo se pitanje gdje nakon dobivanja slobode od Osmanskog Carstva¹² treba biti stolica bugarskog egzarha. Egzarh Josif je odlučio da će ostati u Carigradu jer se nije trebao brinuti samo za vjernike u Bugarskoj i Istočnoj Rumeliji nego i za Bugare koji su ostali u Osmanskom Carstvu. Oko 500 000 ih je još bilo u Drinopoljskoj Trakiji, dok je u Makedoniji egzarhija bila u prevlasti u tri eparhije – Skopskoj, Ohridskoj i Veleškoj.¹³ Nakon Berlinskog kongresa došlo je do Kresensko-razloškog ustanka u Pirinskoj Makedoniji u kojem se pobunilo više od 40 sela, te je stvorena ustanička vlast od Berova do Banskog. Potom se ustanak proširio i na Vardarsku Makedoniju i Drinopoljsku Trakiju.¹⁴ Neuspjeh ustanka nastavio je mijenjati etničku sliku Drinopoljske Trakije i Makedonije kada su nove izbjeglice iselile u Istočnu Rumeliju i Bugarsku. Političari u zemlji su se ipak više posvetili ujedinjenju dviju bugarskih pokrajina pa se pomoć ustanicima svela na stvaranje revolucionarnih komiteta širom Bugarske i Istočne Rumelije – glavno središte je bilo u Trnovu gdje je stvoren komitet Jedinstvo – slanje poslanica velikim silama, organiziranje prosvjednih skupova, sakupljanje i naoružavanje dobrovoljaca te sakupljanje hrane za ustanike.¹⁵ Uz Trnovski komitet koji su predvodili dr. Stati Antonov kao predsjednik, Cani Gančev kao potpredsjednik te Stefan Stambolov, Dimiter Ivanov i Nikola Lazarov kao tajnici,¹⁶ stvoreni su i komiteti u Ruščuku, Gabrovu, Gornoj Orjahovici, Loveču, Plevenu, Vidinu, Vraci, Šumenu.¹⁷

---

bugarski naziv je Odrin, a u jugoslavenskoj historiografiji postoji i izraz Jedrene. Drinopoljska Trakija je dio Trakije koji je i danas u Republici Turskoj.

10 Кирил, патриарх български, Българската екзархия в Одринско и Македония след освободителната война (1877-1878), том први, книга втора, София, 1970, 239, 240.

11 Isto, 243.

12 Kneževina je još uvijek bila pod osmanskim suverenitetom iako je imala autonomiju, a za Rumeliju je sultan određivao guvernera koji je morao biti kršćanin i kojeg su morale potvrditi sile, a sultan je imao pravo veta na zakone. Ustav nisu donijeli Bugari nego europska komisija, a Osmansko carstvo je imalo pravo slati trupe na planinu Balkan koja je razdvajala dvije bugarske pokrajine.

13 Кирил, книга първа, 43, 224.

14 Йоно Митев, Съединението 1885, Пловдив 1985, 48-60.

15 Елена Стателова – Андрей Пантев, Съединението на княжество България и Източна Румелия 1885 година, София, 1985, 11, 12. Mitev Yono, *The Unification of Bulgaria*, Sofia, 1982, 10-12.

16 Ъ. Митев, п. dj., 11.

17 Е. Стателова – А. Пантев, п. dj., 13.

Nakon Berlinskog kongresa Rusiji je priznata sfera utjecaja i zadržavanje vojske u Bugarskoj daljnjih 9 mjeseci kada bi se trebali steći uvjeti za napuštanje tih pokrajina.¹⁸ Rusi su do tada željeli postići donošenje ustava u Kneževini. Knez Dondukov-Korsakov bio je ruski carski komesar u Bugarskoj i uz pritisak Rusije radio je na donošenju ustava. Skupština se sastala 22. veljače 1879.¹⁹ u Trnovu. Od 231 zastupnika njih 89 bilo je izabrano. Na zasjedanju skupštinskih zastupnika 12. ožujka 1879. istaknuto je da su se sabrali zastupnici Sjeverne, Južne (Istočna Rumelija) i Zapadne (Makedonija) Bugarske. To je bilo vansaborsko zasjedanje s kojeg je upućen zahtjev velikim silama u kojem se tražilo ujedinjenje Bugarske, a sastavio ga je Ivan Estratijev Gešov.²⁰ Zahtjev je ostao bez nekih praktičnih rezultata.²¹ Ustav je prihvaćen u travnju 1879. godine. Prema njemu je na svakih 10 000 stanovnika dolazio jedan zastupnik. Skupština je imala presudnu riječ u donošenju zakona i proračuna. Mogli su mijenjati zakone koje je predlagao knez, a za promjenu ustava morala se sastati Velika narodna skupština. Već na samom početku izdvajaju se dvije grupacije – liberali i konzervativci.²² I jedni i drugi u programima su kao najvažnije isticali pitanje ujedinjenja Bugarske.²³

Sljedeći ruski zadatak bio je izbor vladara. Prema odlukama Berlina on nije smio biti iz vladajućih europskih obitelji. Za kneza je izabran Aleksandar Batenberg. On je sudjelovao u rusko-turskom ratu u Bugarskoj na ruskoj strani, a prije je podučavan u Njemačkoj. Otac mu je bio austrijski general, majka Poljakinja, tetka mu je bila ruska carica, a rođak se oženio kćerkom kraljice Viktorije. U vrijeme stupanja na prijestolje imao je 22 godine i od samog početka nije pokazivao preveliko oduševljenje stanjem u svojoj novoj državi. Izabran je 29. travnja 1879. na prijedlog svoga tetka, cara Aleksandra II, iako su se Bugari nadali da će izbor pasti na nekog ruskog kneza.²⁴ Već u svibnju postavio je pitanje velikim silama o položaju Makedonije i Rumelije kao neizostavno za miran razvoj Kneževine. Kada mu je odgovoreno da je ujedinjenje za sada nemoguće, zatražio je primjenu reformi iz članka 23 Berlinskog ugovora na što mu je odgovoreno da i u tome Porti treba prepustiti inicijativu.²⁵ Od početka vladavine Aleksandar je tvrdio da ga ustav previše ograničava i većinu vremena proveo je u svađi s vodećim skupštinskim zastupnicima. Usprkos parlamentarnoj liberalnoj većini za prvog premijera postavio je konzervativca Burmova,

18 Ch. Jelavich, n. dj., 8.

19 Isto, 37. Po gregorijanskom kalendaru. U većini izvora i literature se često upotrebljava julijanski kalendar. Datumi koje ću iznositi do kraja teksta bit će po gregorijanskom kalendaru.

20 Gešov je u vrijeme balkanskih ratova bio premijer Bugarske. Inače, u vrijeme razdijeljenosti Bugarske njegov rad je vezan uz Istočnu Rumeliju.

21 Й. Митев, n. dj., 63.

22 Ch. Jelavich, n. dj., 37-39.

23 Е. Стателова – А. Пантев, n. dj., 18.

24 Ch. Jelavich, n. dj., 41-44; May Arthur Hyde, *A Diplomatic history of Bulgaria 1870-1886*, Illinois 1966, 97-98.

25 Е. Стателова – А. Пантев, n. dj., 18.

a došao je u sukob i s Rusima koji su u vladi imali u svojim rukama resor obrane.²⁶ Ministar obrane Parensov nije ga htio zvati *veličanstvo*, nego je koristio naziv *ekselencijo*. Većina liberala ga isto tako nije željela zvati *veličanstvom*, pa je Batenberg raspustio skupštinu. Ta prva skupština u šest tjedana nije uspjela napraviti ništa drugo nego raspravljati o tituliranju svoga vladara. I sljedeća izabrana skupština bavila se perifernim pitanjima.²⁷

Raspored političke moći u kneževini Bugarskoj bio je vrlo kompliciran. Ruski car je doživljavao Bugarsku kao svoju ispostavu koja će svoju vanjsku politiku podrediti ruskoj, a u unutrašnjoj slušati savjete svoje zaštitnice. Mladi knez je Bugarsku doživljavao kao zaostalu zemlju u kojoj je parlamentarizam samo smetnja njegovim prosvjetiteljskim nakanama, a parlamentarne elite su željele preuzeti vodstvo države u svoje ruke, držati se ustava te po mogućnosti još proširiti svoje ovlasti. Sva tri centra moći su kao središnji cilj svoga djelovanja u Bugarskoj naglašavala potrebu za ostvarenjem sanstefanske Bugarske, ali nisu učinili nikakve napore za zajedničko djelovanje u tom pravcu. U tim nastojanjima jedni su drugima samo smetali i sedmogodišnja politička borba za moć se svodila na traženje puta da se eliminiraju ili pak oslabe drugi u toj borbi.

U isto vrijeme u Istočnoj Rumeliji²⁸ nastajala su – uz pomoć Rusa – gimnastička društva u kojima je stanovništvo prolazilo vojnu obuku.²⁹ U njima je uvježbano oko 100.000 pješaka i 3000 konjanika između 18 i 45 godina starosti. Oružje su dali Rusi i to 150.600 pušaka, 2700 pištolja i 6400 sablji. Naravno i instruktori u tim društvima dobrim dijelom bili su Rusi.³⁰ Uz gimnastička društva Rusi su u Istočnoj Rumeliji razvili i miliciju koja je uređena poput narodne vojske s dvije brigade, Plovdivskom i Slivenskom, a u njoj su bili Bugari stari od 20 do 22 godine. Za načelnika milicije izabran je francuski general (po nacionalnosti Grk) Viktor Vitalis, a naslijedio ga je Nijemac Wilhelm Schtreker. U žandarmeriji su bili i predstavnici manjina, ali ih je bilo premalo u odnosu na postotak stanovništva. Inspektor žandarmerije bio je George Bortvig, a i u žandarmeriji i u miliciji zapovjednici su bili Bugari i Rusi.³¹ Komiteti su u Istočnoj Rumeliji organizirali masovne demonstracije. Glavni zahtjevi bili su da osmanska vojska nema pravo ulaska u pokrajinu te da se osigura autonomija oblasti. To je kulminiralo prijetnjom ustankom i natjeralo rusku vladu da pošalje generala Obručeva u posjet Porti i sultanu Abdul Hamidu II 25.

26 Ruski car je određivao ministra obrane u Bugarskoj i postavljao ruske časnike na to mjesto. Vrlo često je ta odredba bila izvor sukoba.

27 Kako je vođa konzervativaca Grekov rođen u Rumunjskoj, skupština s liberalnom većinom se bavila zabranom državljanstva svima rođenima izvan Bugarske ne bi li ga se riješili.

28 U Bugarskoj tog vremena ljudi nisu bili zadovoljni ni imenom države. М. Стоянов, n. dj., 5 tvrdi da je to ime bilo nepoznato i da su ga izmislili vjerojatno Britanci u Berlinu. U Bugarskoj se uvriježio naziv Južna Bugarska.

29 Bilo ih je 16 na području Istočne Rumelije. Митев, n. dj., 75.

30 Ђ. Митев, n. dj., 13, 14.

31 Ђ. Митев, n. dj., 69, 70. Grci su odbili ići u žandarmeriju, ali je bilo Turaka, Roma i Židova.

travnja 1879. u kojem je Obručev uspio izboriti da turska vojska ne ulazi u Istočnu Rumeliju.³²

Za upravitelja (gubernatora) Istočne Rumelije izabran je Aleksandar Bogorodin, Bugarin po nacionalnosti, ali već dugo u osmanskoj službi, obrazovan u Grčkoj.³³ On je bio odgovoran samo sultanu, a biran je na pet godina. Zapovjednik je oružanih snaga (milicije i žandarmerije), imenuje vladu i može pozvati tursku vojsku u slučaju potrebe.³⁴ Njegovim imenovanjem su svi bili zadovoljni, a on sam nikada nije naučio bugarski jezik. Jedan od njegovih prvih zadataka bilo je ukidanje gimnastičkih društava i prebacivanje njihovih članova u rezervu milicije na zahtjev Porte. Naime, Berlinskim ugovorom nisu predviđene dodatne vojne snage uz miliciju i žandarmeriju.³⁵ Umjesto na Rusiju, počeo se oslanjati na Austro-Ugarsku pa je tako počeo i poticati stručnjake iz Češke i Hrvatske na dolazak u Istočnu Rumeliju. Sastajala se i Oblasna narodna skupština, ali je njene zakone morao potvrditi sultan s klauzulom da ima dva mjeseca da ih odbije, a ako to nije učinio računalo se da je zakon prošao.³⁶ Europska komisija je izradila vrlo opširan ustav koji je određivao gotovo sve.³⁷ Najveći problem Istočne Rumelije bili su fiksno određeni prihodi od strane međunarodne komisije od 80 milijuna groša do kojih sakupljači poreza niti jedne godine nisu stigli. Prema tim nepostojećim приходima bilo je određeno koliko novaca moraju uplatiti Osmanskom Carstvu kao suverenu.³⁸ Problem su predstavljali i kreditni uvjeti koje je Osmanska banka davala stanovništvu u Istočnoj Rumeliji, a koji su bili puno nepovoljniji od onih koje je Bugarska narodna banka nudila u Bugarskoj.³⁹

Ruski car Aleksandar II ubijen je u atentatu 13. ožujka 1881. godine. Naslijedio ga je sin Aleksandar III. Na početku je održavao dobre odnose sa svojim rođakom Aleksandrom Batenbergom.⁴⁰ Nakon atentata u Kneževini je došlo do promjene političkih odnosa. Liberali s Karavelovim na čelu su tražili promjene u ustavu i

32 Isto, 93-95.

33 М. Стоянов, н. дј., 26. Inače, i brat mu je bio u osmanskoj službi kao upravitelj Besarabije. Turci su ga zvali Aleko paša.

34 Isto, 10.

35 Ђ. Митев, н. дј., 102. Zapovijed je izdana 11. studenog 1879.

36 М. Стоянов, н. дј., 10; Ђ. Митев, н. дј., 104-105. U saboru je bilo 56 predstavnika od kojih je 36 biralo stanovništvo, 10 gubernator, a ostali prema pravima. Od njih je u prvoj skupštini bilo 40 Bugara, 6 Turaka, 5 Grka, 2 Armenca, 2 Židova i Talijan biskup Francesco Reinodi kao predstavnik bugaro-katolika, a iako su trebali raspravljati i na turskom i na grčkom samo su pozdravni govori držani na sva tri jezika. Sultan često nije prihvaćao zakone iz čistog inata navodeći obično neke formalne razloge.

37 М. Стоянов, н. дј., 12. Dok je bugarski ustav imao 169 članaka, rumelijski je imao 495 članaka i još niz pravilnika s 597 članaka.

38 Ђ. Митев, н. дј., 18. Tako je 1879. od 46,788.493 groša Osmanskom Carstvu uplaćeno 27 milijuna.

39 Isto, 19.

40 Ch. Jelavich, н. дј., 74.

mogućnost da skupština bira vladu, a Aleksandar je tražio suspenziju ustava. Ako se ustav ne suspendira prijetio je abdikacijom. Zatražio je specijalne ovlasti tijekom sedam godina, suspenziju Narodne skupštine i promjenu ustava u roku tih sedam godina što je trebala učiniti Velika narodna skupština. Prilikom izbora za Veliku narodnu skupštinu vršeni su veliki pritisci i ta skupština je za samo sat vremena prihvatila Aleksandrove zahtjeve.⁴¹ Državu je podijelio na pet oblasti kojima su upravljali komesari – ruski časnici. Nakon suspenzije ustava počeo je progon liberala pa je tako jedan od vođa Dragan Cankov uhapšen, a ostali vodeći liberali iz Kneževine masovno su otišli u Istočnu Rumeliju sa ciljem agitacije protiv Batenberga. Liberale su predvodili Petko Karavelov i pisac Petko Slavejkov koji u Plovdivu pokreću list *Nezavisnost* (Независимост).⁴² Rusi su postali još važniji faktor u državi jer se Aleksandar u sukobu sa skupštinom mogao osloniti samo na njih. Nakon Aleksandrove pobjede nad skupštinom car Aleksandar III u Bugarsku je za kneževog savjetnika poslao generala Soboleva, a za ministra rata generala Kaulbarsa koji postaju najmoćniji ljudi u državi. Bugarsku su shvaćali kao rusku ispostavu koja je izgubila uopće svoju unutarnju i vanjsku politiku i u potpunosti ju prilagodila ruskoj.⁴³ Posebnu važnost imalo je željezničko pitanje. U zemlji je postojala samo linija od Ruščuka do Varne koja je bila u rukama britanskih koncesionara. Englezi su tražili da im se povjeri i izgradnja cijele željezničke mreže što je prije dogovoreno s Osmanskim Carstvom.⁴⁴ Prema Berlinskom ugovoru trebala je biti izgrađena međunarodna linija od Beča do Carigrada. Kako su jedan dio te željeznice trebali izgraditi Bugari, Austro-Ugarska i Srbija su vršile pritisak na toj izgradnji. Rusi su pak nastojali da se izgradi Dunavska željeznica. Bugarski proračun nije bio dovoljno velik da bi se izgradilo više od jedne pruge. Kod preuzimanja važnije uloge Rusa u kneževini postojala je opasnost da oni odrede i željezničku politiku. Bugarima je bila isplativija međunarodna željeznica pod uvjetom da i Osmansko Carstvo napravi svoj dio pruge. Osim pitanja gdje bi se trebala graditi pruga bilo je potrebno i suprotstaviti se međunarodnom kapitalu i željama stranaca da oni izvuku koristi iz izgradnje željezničke mreže. U konkurenciji su bili jedno međunarodno društvo i austrijske državne željeznice dok su i Aleksandar i zastupnici željeli sami izgraditi željezničku mrežu. Pitanje željeznice dovodi do potpunog razlaza između kneza i ruske politike. Aleksandar se zalagao za međunarodnu željeznicu koja će biti izgrađena bugarskim kapitalom i na kojoj će kneževina zarađivati bez ikakve vanjske koncesije. Njegovo inzistiranje naljutilo je Aleksandra III i dovelo do kraja ruske pomoći Batenbergu te do početka

41 M. A. Hyde, n. dj., 108-111.

42 Йордан Венедиков, История на доброволците от Сръбско-българската война 1885 година, София 1985, 24.

43 M. A. Hyde, n. dj., 115. O samovolji generala Soboleva govori podatak da je jedan od poznatijih sukoba izbio zbog potpuno beznačajnog incidenta kada je episkop Milius u mirovinu otišao u Vracu, iako je ranije zamišljeno da ide u Rilski manastir, a Sobolev nije znao za tu promjenu niti ga je itko pitao što ga je strašno naljutilo.

44 Елена Стателова, Дипломатията на княжество България 1879-1886, София 1979, 40-47.

careve borbe za njegovo uklanjanje iz Bugarske. Bugarska država je otkupila i prava na željeznici Ruščuk-Varna.⁴⁵ Car je pokušao natjerati kneza da preda izvršnu vlast u ruke ruskih generala s idejom uvođenja desetogodišnjeg protektorata.

Istočna Rumelija preuzima vodeću ulogu u borbi za ujedinjenje

Nemajući drugog izbora Batenberg je odlučio vratiti ustav 19. rujna 1883. i dopustiti Narodnoj skupštini rad. Premijer je postao u prethodnom razdoblju proganjani Cankov. U sastavu nove vlade dolazi do sukoba oko ministra obrane. Aleksandar je želio postaviti sebi odanog Rusa Lesovoia, a Rusi su postavili pukovnika Redigera. Aleksandar mu je nakon podrške ministarskog vijeća dao otkaz i na to mjesto postavio pukovnika Kotelnikova.⁴⁶ U sukobu dvojice vladara oko utjecaja u bugarskoj vojsci parlamentarni zastupnici su malo bili na Batenbergovoj strani, a malo protiv njega, u strahu da ne ostvari preveliki utjecaj u vojsci i da ne ponovi scenarij sa državnim udarom. Zbog toga su stupili u kontakte s Rusima i nastojali s Aleksandrom postići nekakav kompromis. Postignut je dogovor prema kojem se časnici neće miješati u vanjsku politiku, bit će odgovorni caru koji postavlja ministra obrane. Na tu poziciju nakon kompromisa 1884. postavljen je Kantakuzin koji se držao korektno, bio lojalni član Cankovljevog kabineta i nije se upuštao u politiku.⁴⁷ U Istočnoj Rumeliji, u razdoblju ukidanja parlamenta u Bugarskoj, Karavelov je preuzeo vodeću ulogu među liberalima, agitirao protiv ruskog utjecaja u obje bugarske države i borio se protiv Aleksandrove proruske vladavine. Konzervativci koje su predvodili braća Gešov držali su pak ruske pozicije.

U Rumeliju je nakon 1881. stigao Zahari Stojanov, čovjek koji se bavio proučavanjem povijesti bugarskog otpora Osmanskom Carstvu i proučavao djelovanje Vasila Levskog. Istražujući Levskog, upoznao se s organizacijskom strukturom Bugarskog revolucionarnog centralnog komiteta i Unutrašnje revolucionarne organizacije koje je Levski stvorio.⁴⁸ Od veljače 1884. krenula je serija mitinga po Rumeliji na kojima su govornici tražili ujedinjenje dviju bugarskih država. Razlog za ujedinjenje koji se najčešće spominjao bila je loša ekonomska situacija Rumelije. Ti mitinzi bili su organizirani u sklopu pokušaja preuzimanja vlasti konzervativaca koji su kao svoj glavni adut isticali želju za ujedinjenjem. Liberali, tada na vlasti, nisu mogli tako slobodno govoriti o ujedinjenju.⁴⁹ Borba političkih stranaka za prevlast u Istočnoj

45 Isto, 87.

46 Ch. Jelavich, n. dj., 144-147.

47 Isto, 148-151.

48 Hristo Hristov, *The unification of Northern and Southern Bulgaria in 1885*, Sofia 1985, 24.

49 Postoji čitava serija novinskih tekstova koji izvještavaju sa mitinga. Марица, 28.2.1884. izvještava s prvog od tih mitinga u Plovdivu. Na mitingu se okupilo oko 2000 ljudi, a glavna tema bio je novac koji je odlazio u osmansku blagajnu što je loše utjecalo i na obrt i na poljoprivredu. Съединение, 1.3.1884. obavještava o novom mitingu u Plovdivu koji se održao 29.2./12.3.1884. S tog sku-

Rumeliji vrlo često se svodila na oporbenu glasno protestiranje i želju za ujedinjenjem čime su nastojali pridobiti građane da na izborima glasaju za njih. U isto vrijeme stranka na vlasti bez obzira radi li se o konzervativcima ili liberalima bila je u dobrim odnosima s upraviteljom Rumelije i tvrdila da za ujedinjenje još nije došao trenutak. Mitingaški pokret se nastavio do odluke vlasti o zabrani mitinga i početka hapšenja mitingaša.⁵⁰ Uz pitanje o vlasti unutar skupštine, postavilo se i pitanje o izboru gubernatora. Liberali su bili uz dotadašnjeg upravitelja Bogorodina koji je želio odmaknuti ruski utjecaj⁵¹ dok su konzervativci bili uz dotadašnjeg zamjenika Gavrila Krsteviča. Krstevič je imao rusku potporu i 23. svibnja 1884. sultanovim ukazom – iradom – za gubernatora je određen Krstevič.⁵² Prvi potez mu je bilo raspuštanje skupštine u kojoj su nakon novih izbora vlast preuzeli konzervativci.⁵³ Nakon preuzimanja vlasti konzervativaca Zahari Stojanov pojačao je svoje djelovanje. Uz pomoć Dimitrija Rizova⁵⁴ i kapetana Koste Panice⁵⁵ počinje početkom 1885. osnivati tajne revolucionarne komitete diljem Bugarske i Istočne Rumelije. Početni cilj bilo im je oslobađanje Makedonije. Uz navedene djelatnike, glavna uloga u komitetima bila je u rukama liberala. Od početnog cilja se odustalo u srpnju nakon brojnih razgovora revolucionara sa knezom Aleksandrom Batenbergom koji je tvrdio da vanjskopolitička situacija ne ostavlja šanse za oslobođenje Makedonije, ali da se snage trebaju prikupiti za ujedinjenje Bugarske.⁵⁶ Batenberg je bio na putovanju po Europi i nastojao saznati mišljenje velikih sila oko ujedinjenja. U Engleskoj je nova torijevska vlast promijenila dotadašnju politiku i zaključila da nema ništa protiv ujedinjenja ako ono ne bi išlo u rusku korist. Franjo Josip nije mogao ništa obećati zbog saveza sa Srbijom, ali je Batenberg ipak izvukao zaključak u neformalnim razgovorima da će Austro-Ugarska ostati neutralna ako se neće dirati Makedonija i Drinopoljska Trakija.⁵⁷ Stojanov je u svibnju pokrenuo novine *Borba* (Борба) u kojima već u uvodnom broju ističe da će se boriti za punu slobodu i nezavisnost Bugarske. U istom broju poslao je i otvoreno pismo upravitelju Krsteviču u kojem je

---

pa donijeta je i rezolucija u kojoj se protestira protiv režima (liberala). Съединение, 8.3.1884. obavještava o mitinzima u Panadorištu, Slivenu i Pazardžiku održanima 4.3.1884./16.3.1884. kada je preko 6000 ljudi sudjelovalo u protestima protiv lošeg ekonomskog statusa. Марица, 13.3.1884. Novinar piše o mitinzima i zaključuje da želja za sjedinjenjem dolazi od cijelog naroda. U ovoj i sljedećoj bilješki su datumi izdavanja novina po starom kalendaru.

50 Марица, 12.4.1884. Te odluke o zabrani mitinga objašnjene su u Търновска конституция, 14.4.1884. u tekstu u kojem su objašnjeni stavovi liberala i napadnuti konzervativci da se pokušavaju ulizati narodu s lažnom željom za sjedinjenjem. Jedan od vođa Veličkov je pozivao i na prolijevanje krvi. Ne vjeruju u iskrenost i patriotizam konzervativaca.

51 Čak su ga zamišljali i kao vladara Bugarske.

52 Ђ. Мигев, n. dj., 150.

53 Isto, 153-154.

54 Porijeklom iz Makedonije, u vrijeme balkanskih ratova poslanik u Rimu.

55 Poznati komitski (četnički) vojvoda.

56 H. Hristov, n. dj., 32-33.

57 Isto, 35-37.

odgovorio na progon kojeg je Krstevič poduzeo protiv ljudi koji su se okupili slaviti dan Hriste Boteva.⁵⁸ Taj skup se održao 31. svibnja 1885. kada je i turski praznik, pa je rumelijska vlada nastojala odgoditi proslavu da ne bi uvrijedila sultana. Miting je ipak održan pred oko 300 ljudi iako su brojni organizatori uhapšeni.⁵⁹ Stojanov je nastavio u istom tonu pa je u drugom broju *Borbe* napisao drugo pismo Krsteviču u kojem ga optužuje zbog izjednačavanja Istočne Rumelije s ostatkom Osmanskog Carstva i njegove ministre (konzervative) koje posprdno naziva vezirima zbog toga što su prošle godine uoči izbora sa govornice pozivali na ujedinjenje, a sada tvrde da je ujedinjenje trenutno nemoguće te prijete osmanskom vojskom mitingašima.⁶⁰ Mitinzi su se na sedamnaestu godišnjicu smrti Hadži Dimitra⁶¹ i osmu godišnjicu bitke na prijevoju Šipka⁶² nastavili u brojnim gradovima.⁶³ Na sastanku Tajnog centralnog revolucionarnog komiteta u Dermenderu na kojem su bili prisutni i ljudi iz Kneževine – kapetan Panica, Rizov i Ivan Stojanović, odlučeno je da će se ustanak podići i proglasiti ujedinjenje 27. rujna 1885. godine.⁶⁴ Cijela stvar je ipak malo požurena pa je do ujedinjenja došlo ranije. Komitet je odlučio privući što veći broj rumelijskih časnika u svoje redove. Najveća akcija bila je oko najstarijeg časnika Danaila Coneva Nikolajeva. On se na početku skanjivao od akcije, ali – kada je liberal Stranski uključen u pripreme ustanka – složio se s revolucionarnim komitetom.⁶⁵ U vrijeme pripreme ustanka političari u Kneževini nisu bili za podizanje akcije. Ministar vanjskih poslova Rusije Giers je otvoreno rekao knezu Aleksandru da se Rusija protivi ujedinjenju pa je tadašnji premijer Karavelov mislio da je prerano za ujedinjenje. U pripremi ustanka odabrani su Rizov i major Muturkov kao delegati koji će Aleksandra obavijestiti o budućoj akciji i to na vojnim manevrima u Šumenu. Kako se Aleksandar protivio akciji, Rizov mu je rekao da su pripreme otišle predaleko te da ima dvije mogućnosti – stati uz ujedinitelje ili napustiti prijestolje. Prema

58 Bugarski pjesnik koji je poginuo 1876. u borbi protiv osmanske vojske.

59 E. Стателова – А. Пантев, н. дж., 60. Vidi i Спомени за Съединението, уредници Елена Стателова и Радослав Попов, София, 1980, 25. Prema sjećanju Ivana Andonova Savova major Korostevlev je pisao pismo Krsteviču u kojem je tvrdio da je proslavljanje baš na turski praznik otvorena provokacija. Otvoreno pismo je izašlo u prvom broju *Borbe*, od 28. 5. 1885. po starom kalendaru. Prijevod dijela tog pisma: »Lažima, podlošču, špijuniranjem su pokriva Vaša djela gospodo, izvršena od 18. do danas, a vi g. Krstevič, sa svojom starošću, sa svojom pobijeljelom kosom, poznat kao stari djelatnik, poznat više manje po bugarskom poslu, svjesni ili ne udariste pečat na sve te gadosti. ... Ljudi koji su se skupili da proslave dan Hrista Boteva nemaju ništa protiv vas, nisu vam nikada stupili u kuću, nikad nisu pili kavu s vašim prethodnikom, ni s vama, nikad nisu snivali doći na vlast ni postati ministri i zastupnici. Nisu znali da postoji i sultanski praznik isti dan...«

60 *Borba*, 4.6.1885.

61 Vođa bugarskih ustanika koji je poginuo u borbi protiv osmanske vojske 1868. U nacionalnom parku Buzludža kod prijevoja Šipka.

62 Bitka u kojoj su 1878. ruske snage i bugarski dobrovoljci pobijedili osmansku vojsku.

63 E. Стателова – А. Пантев, н. дж., 68-69.

64 Isto, 70; H. Hristov, н. дж., 39.

65 Спомени за Съединението, 122-124.

Rizovljevim sjećanjima Aleksandar je na to njegovo izlaganje odgovorio da će biti uz sveto djelo uz rizik prijestolja i života.⁶⁶

Ujedinjenje Bugarske

»Braćo Bugari! Mnogo očekivano od cijelog bugarskog naroda vrijeme je stiglo. Ujedinjenje Istočne Rumelije s Kneževinom je proglašeno prošle noći u Plovdivu i njegovo veličanstvo knez Aleksandar I. je proglašen i za kneza južne Bugarske. Ono, gospodo, što smo trebali napraviti mi odavde, a nismo se usudili, naša braća, nalažeći se u puno gorim okolnostima imadoše smjelosti napraviti, i napravljeno saopćiti vladi i njegovom veličanstvu. Osjećam se pozvanim da Vam kažem, da je njegovo veličanstvo uzelo rizik da uzme pod zaštitu našu braću iza Balkana. Tako se isto vlada s najvećim saučesćem odnosi s izvršenim aktom...« Ovako je pjesnik Petko Slavejkov na mitingu u Sofiji prokomentirao ujedinjenje Bugarske proglašeno u Plovdivu, a prihvaćeno od vlasti u Kneževini Bugarskoj.⁶⁷ Vodeću ulogu u ujedinjenju preuzeli su političari i javni radnici iz Istočne Rumelije. Ustanak je počeo u Panagjuricama već 14. rujna 1885. godine.⁶⁸ Razlozi pomicanja predviđenog datuma (27. rujna) leže u pokušajima vladajućih konzervativaca da hapšenjima predstavnika Tajnog centralnog revolucionarnog komiteta i aktivista za ujedinjenje prekinu proces.⁶⁹ Među uhapšenima bili su članovi Tajnog centralnog revolucionarnog komiteta Ljapčev, Zografski i Stojanov koje je stanovništvo oslobodilo iz zatvora u Pazardžiku.⁷⁰ Drugi razlog pomicanja ujedinjenja na 18. rujna bili su ranije zamišljeni vojni manevri u kojima je Plovdivski garnizon trebao ići 19. rujna u Čirpan. U strahu da Turci ne bi upali u Plovdiv koji je trebao biti bez vojske u trenucima ujedinjenja, odlučeno je da se ujedinjenje proglasi prije odlaska na manevre.⁷¹ Iako je za predviđeno ujedinjenje znao ranije i imao ustavne ovlasti pozvati osmansku vojsku da ga zaštiti od vojnog puča, upravitelj Krstevič nije želio poduzeti ništa. Ustanici preuzimaju vlast u Paradžiku i Golemom Konaru 17. rujna te u noći sa 17. na 18. rujna dolaze u Plovdiv. Narodna partija (konzervativci) je pomišljala na zvanje osmanske vojske, ali je upravitelj Krstevič to odbio navodno uz riječi: »I ja sam Bugarin«. Vođa urotnika Nikolajev uzeo je Krsteviča i načelnika milicije von Drigalskog pod stražu te ih ispratio u Sofiju. Postavljena je privremena vlada na čelu s liberalom Stranskim te

66 Isto, 135-139.

67 Търновска конституция, 7.9.1885.

68 H. Hristov, n. dj., 39-40.

69 Й. Митев, n. dj., 39. Glavni predstavnik represije je bio vođa konzervativaca Ivan S. Gešov, kasniji poslanik u Berlinu i jedan od glavnih pokretača mitingaškog pokreta dok su liberali bili na vlasti u Istočnoj Rumeliji.

70 Спомени за Съединението, 42, 43. Prema sjećanjima Ivana Andonova Savova.

71 Й. Венедиков, n. dj., 26-27.

proglašeno ujedinjenje pod Aleksandrom Batenbergom.⁷² Glavni zadatak nove vlasti bilo je prihvaćanje ujedinjenja od samoga kneza. On je iz Varne 20. rujna proglasio ujedinjenje i prihvatio vlast na području cijele ujedinjene Bugarske. Već sljedeći dan stigao je u Plovdiv te raspustio privremenu vladu i proglasio mobilizaciju građana od 18 do 40 godina.⁷³

Glavni problemi novostvorene države bili su nemirenje Osmanskog Carstva s gubitkom teritorija, srpski i grčki pritisak na očuvanje statusa quo ili teritorijalne kompenzacije, rusko nezadovoljstvo ujedinjenjem usprkos jasnim porukama o protivljenju, koje je kulminiralo pozivom svim ruskim časnicima da napuste Bugarsku te nepripremljenost vojske mlade države za moguće sukobe.⁷⁴ Da bi smanjio pritiske, Aleksandar je već 18. rujna zatražio od Rusa potporu novostvorenog stanja, a po dolasku u Plovdiv odaslao je notu velikim silama u kojoj kombinira molbu da se prihvati novostvorena država, ali i prijetnju oružanom silom ako se netko odluči na miješanje u unutrašnje poslove Bugarske. Osim toga, napisao je i pismo sultanu u kojem obećava svoju lojalnost.⁷⁵ Ta pisma nisu dočekana s razumijevanjem. Velike sile su uglavnom zauzele stav o potrebi poštivanja Berlinskog ugovora, Rusija je svela svoje sudjelovanje na diplomatski pritisak na Osmansko Carstvo, Srbiju i Grčku da ne upotrebljavaju nasilne mjere, a Osmansko Carstvo je prijetilo oružanom akcijom radi uvođenja reda u odmetnute pokrajine. Srbija je pak krenula u diplomatsku akciju i ponudila savezništvo Grcima nadajući se podjeli Makedonije te Rumunjima nudeći zauzimanje linije Ruščuk-Varna. Rumunjska je odbila bilo kakav dogovor, a Grčka je nakratko mobilizirala snage, ali kako nije postojala granica između Bugarske i Grčke ta mobilizacija je u Osmanskom Carstvu shvaćena kao prijetnja Carstvu što je nakon diplomatskih pritisaka natjeralo Grčku da demobilizira trupe. Velike sile su pripremale konferenciju u Carigradu na kojoj je Engleska kanila zauzeti pozitivan stav prema bugarskom ujedinjenju.⁷⁶ Cijelu diplomatsku zavrzlamu prekinula je Srbija objavljujući 14. studenoga 1885. Bugarskoj rat manifestom kralja Milana Obrenovića. Tamo je stajalo da je Srbija prisiljena objaviti rat radi kršenja odluka Berlinskog kongresa te da ne može biti ravnodušna na narušavanje ravnoteže među narodima Balkana.⁷⁷ Aleksandar Batenberg je do tada pokušavao pismima utjecati na Milanovu ratobornost i čak mu je nudio napadački savez protiv Osmanskog Carstva, no Milan je ta pisma ignorirao i usprkos protivljenju dijela srbijanske javnosti objavio rat Bugarskoj.

72 Isto, 27.

73 Isto, 27-29.

74 Najviši čin kojeg su Bugari do tada držali u vojsci bio je kapetan dok su Rusi držali sve više pozicije.

75 Е. Стателова – А. Пантев, н. дј., 86-87.

76 Isto, 90-121.

77 Isto, 126. Vidi i Зденка Тодрова, »Участието на българите от западните покрайнини в сръбско-българската война 1885 г«, *Военната защита на съединението*, София 2006, 98.

Srpsko-bugarski rat

Odlaskom ruskih časnika iz redova bugarske vojske očekivala se laka pobjeda Srbije u ratu. Bugarska vojska bila je u većini stacionirana na granici prema Osmanskom Carstvu jer se od tamo očekivala najveća opasnost pa je u trenutku proglašenja rata bila potrebna sreća, a i iznimni vojni napori u prebacivanju te vojske prije kraja rata. Bio je to posljednji rat na Balkanu s velikim utjecajem vladara i u vojnoj pripremi i taktici bez unaprijed izrađenih generalštabnih vojnih planova za slučaj bilo kakvih sukoba. U toj borbi vladara Aleksandar se pokazao odlučnijim i taktički obrazovnijim od Milana Obrenovića. Milan je u pripremi rata postigao sporazum s Austro-Ugarskom koja je dogovorom sa Srbijom iz 1881. obećala podržati širenje Srbije na istok. Ta podrška Austro-Ugarske bila je bitna u slučaju da se Rusija odluči pomoći Bugarskoj. Računica Austro-Ugarske bila je jasna. Ako ne pomogne Milanu u ratu, on će ostati bez prijestolja pa će se Srbija odreći savezništva s Austro-Ugarskom. Podrška se nije svodila samo na moralnu nego je i omogućen kredit za srpsku vojsku iz austrijske Landerbank od 25 milijuna dinara.⁷⁸ Vodstvo srbijanske opozicije se nakon Timočke bune⁷⁹ skrivalo u Bugarskoj i uživajući bugarsku zaštitu stvaralo veze s bugarskim političarima. Radikali i liberali su se protivili ratu, ali je u odlučnom trenutku na srpski pritisak bugarsko vodstvo odlučilo izbjeglice protjerati u Rumunjsku i tako izgubilo mogućnost većeg utjecaja na srbijansku javnost.⁸⁰ Milan je s Portom dogovorio neutralnost prije ulaska u rat, a za povod ratu uzeti su neki sukobi na granici. Srbija je svoju vojsku reorganizirala 1883 – Srbi su imali moderno naoružanje,⁸¹ dobar sanitet te mogućnost da odmah u rat pošalju 120.000 vojnika što se zbog Milanove nepripremljenosti za jak otpor Bugara na početku svelo na 61.000 vojnika prvog i drugog poziva.⁸² Bugarska je pak 51.000 vojnika rasporedila

78 Ђ. Митев, н. дј., 332. Austro-Ugarska je obećala da će u slučaju ruske intervencije osvojiti Solun.

79 Timočka buna, pobuna protiv despotskog režima srpskog kralja Milana, koja je izbila u istočnoj Srbiji u jesen 1883. Povod je bila vladina naredba o oduzimanju oružja od vojnih obveznika. Stanovništvo je trebalo predati stare puške, dok su nove trebale biti čuvane u državnim skladištima. Pobuna je započeta u boljevačkom srezu, gdje je narod nekoliko sela pružio oružani otpor i protjerao žandare i vojne organe. Znatnu su ulogu u tome imali lokalni vođe Narodne radikalne stranke, koja je nešto prije toga osvojila većinu na izborima, ali je kralj Milan Obrenović odbio povjeriti im sastav vlade. Buna se ubrzo proširila i na druge srezove. Pobunjenici zauzimaju gradove Boljevac i Knjaževac, zbacuju organe državne vlasti i osnivaju svoje odbore. Kralj Milan je proglasio izvanredno stanje, uveo prijeki sud i poslao vojsku protiv pobunjenika. Nakon desetak dana žestokih borbi pobuna je ugušena. Prijeki sud u Zaječaru osudio je na smrt dvadesetoricu zarobljenih vođa pobune, oko 600 na robiju te još oko 70 na zatočenje i zatvor. Dvadesetak istaknutih pobunjenika (među njima i jedan od radikalskih prvaka Aleksa Stanojević, zastupnik) pobjegli je u Bugarsku. Tamo se sklonio i Nikola Pašić, koji je također osuđen na smrt u odsutnosti.

80 Ђ. Митев, н. дј., 338-339.

81 Puške Mauzer-Koka Milovanović, artiljeriju od oko 400 komada s još 306 naručenih od Francuske.

82 Ђ. Венедиков, н. дј., 86. Srbi su bili organizirani u Timočku armiju s 21.000 vojnika i Nišavsku armiju s 40.000 vojnika. Precizniji podatci u Кунц, мајор, *Српско бугарски рат 1885. год.*

na granice s Osmanskim Carstvom, a prema srpskoj vojsci imala je 33.700 vojnika od kojih 15.000 nije prošlo osnovnu vojnu obuku.⁸³ Uz brojčani manjak časnici-kadar je bio premlad i nedostatan,⁸⁴ a naoružanje je bilo različito s pet tipova pušaka od kojih je četiri bilo potpuno zastarjelo, a za moderne Berdane 2 kojih je bilo 44.000 nije bilo dosta municije.⁸⁵ Sanitet je bio loš, opskrba hranom također, a Bugari su raspolagali sa samo 34 komada artiljerije.⁸⁶ Ratne operacije počele su 14. studenoga 1885, a do 18. studenoga činilo se da je pad Sofije neizbježan. Milan Obrenović je presporo prestrojavao vojsku i bio izrazito neodlučan. Sam napad je pokrenut 14. studenoga u poslijepodnevnim satima što s vojnog stajališta nije bilo najsretnije rješenje jer je sunce zašlo već u 16 sati i sedam minuta tako da su prvi dan Srbi prešli samo 5 do 7 kilometara iako borbe gotovo da i nije bilo i tako propustili faktor iznenađenja. Na bojištu je Srbima već od drugog dana počelo nestajati municije, nisu razvili telegrafске veze između divizija, promašili su i s vrstom topova,⁸⁷ a i komora im se gubila po magli i snijegu. Kralj Milan je pak napuštao bojište i išao noćiti u Pirota pa su tako Srbi svakodnevno gubili jutarnje sate u napredovanju. U tri dana su prešli između 36 i 42 kilometra, ali su svejedno zbog nepristupačnog terena bili preumorni za nastavak ofanzive – kralj Milan je zbog zaostajanja desnog krila vojske lijevom krilu morao dati odmor.⁸⁸ Bugarska vojska je za to vrijeme uložila iznimne napore i izgradila obrambenu liniju na Slivnici. Zapovjednik Slivnice, major Avram Gudžev, mislio se povući 16. studenoga bojeći se velike srpske vojske, ali ga je knez Aleksandar uvjerio da se strpi jer će uskoro stići istočna vojska. Od 17. do 20. studenoga na slivničke pozicije pristiglo je 28.750 pješaka, 525 konjanika

---

Београд, 1906, 18-21. Major Kunc u svojem djelu iznosi podatke o točnom broju vojnika pa tako tvrdi da je prvog poziva bilo 37.600 pješaka, 2160 konjanika, 23 baterije artiljerije, a drugog poziva 11.500 pješaka i 180 konjanika bez artiljerije. Po planu je za rat trebalo biti spremno 102.000 pješaka, 5100 konjanika te 66 baterija artiljerije, ali je veliki dio vojske uslijed loše mobilizacije ostao u unutrašnjosti.

- 83 Ђ. Венедиков, н. дј., 87. Е. Стателова – А. Пантев, н. дј., 131 navode broj od samo 17.437 vojnika raspoređenih prema Srbiji u omjeru 7:1, ali mi se čini da se tu misli na redovnu vojsku, bez ovih 15.000 neobučenih dobrovoljaca. Omjer 7:1 nije točan ni ako bismo oduzeli ovih 15.000 dobrovoljaca te se taj podatak može uzeti samo za sam početak napada dok se još ni postojeća bugarska vojska prema srpskoj granici nije rasporedila.
- 84 Кунц, н. дј., 11. По његовој računici Бугарима је недостajало преко 1000 чasnika.
- 85 Димитър Зафиров, »Тактиката на българската армия във войната за защита на съединението 1885 г«, *Военната защита на съединението*, София 2006, 26. Те старомодне пушке биле су марке »Krnka«, »Saspo«, »Peabody-Martini« i »Schneider«. U bugarskim rukama su биле као остатак руског наоруžанја.
- 86 Е. Стателова – А. Пантев, н. дј., 128-131. Укупно су у Бугарској могли распологати са 108 000 војника и са 204 артиљеријска комада.
- 87 Умјесто брдске артиљерије по планинама су превозили пољску па им је требало пуно више времена за стизање артиљерије на бојишнице.
- 88 Кунц, н. дј., 41-47.

te 20 topova.⁸⁹ Zapadna vojska je uspjela zadržati nadmoćnu srpsku vojsku ta prva tri dana što je uz iznimne napore istočne bugarske vojske te srpsko odugovlačenje, odlučilo o ishodu rata.⁹⁰ Odlučna bitka na Slivnici dogodila se 19. studenoga kada je srpska vojska ponovno ostala bez municije, a bugarska artiljerija je obavila dobar posao.⁹¹ Poraz u toj bitki prouzročio je nered u srpskoj vojsci. Dio vojske se sukladno naređenju kralja Milana povlačio, dio je i dalje nastojao osvojiti Slivnicu jer do njih nije stiglo Milanovo naređenje. No zbog bugarskih nedostataka (odsutnost komore, neuvježbana konjica) srpska vojska se uspjela povući u Pirot i čekati bitku tamo.⁹² U Pirotskoj bitki omjer se značajno promijenio pa se 32.000 Srba borilo protiv 50.000 Bugara. Već na početku opsade Pirota Milan je preko Austro-Ugarske nastojao na prekidu vojnih djelovanja. Austro-Ugarskoj su se u pritisku na Bugarsku pridružile Njemačka i Rusija te su nakon bugarskog osvajanja Pirota 28. studenoga počeli pregovori o primirju. Bugarska vojska je bila prisiljena napustiti Pirot i potpisan je sporazum o starim granicama među državama 21. prosinca 1885. godine.⁹³ Konačni mir je potpisan 3. ožujka 1886, a Aleksandar je u travnju 1886. postao upravitelj Rumelije na pet godina pa je to ujedinjenje uslijed pritiska Rusije i želje za uklanjanjem Aleksandra iz Bugarske više izgledalo kao personalna unija s potrebom produženja svakih pet godina nego kao potpuna unija.⁹⁴ U ratu je na bugarskoj strani sudjelovao i nekoliko Hrvata. Krunoslav Heruc, inače dopisnik pravaške *Slobode*, u ratu je sudjelovao kao osobni tajnik kapetana Panice te je nagrađen ordenom za hrabrost. Student Rak Ušel je bio u Sandrovskoj učeničkoj četi i sudjelovao u bitkama na Belogradčiku i Gajtancima. Stjepan Jurinić, inače gimnazijski profesor, a kasnije prvi predavač zoologije na Sofijskom sveučilištu, sudjelovao je u Orjahovskoj dobrovoljačkoj jedinici.⁹⁵ U ratu se pokazalo nekoliko novih stvari. Srpski kralj Milan bio je umnogome zaslužan za srpski poraz. Mobilizacija je provedena vrlo nemarno, prijevoz vojnika je zakazao i dobivenu situaciju uslijed bugarskog rasporeda prema Turcima doveo je do gubitničkog položaja. Srpska javnost nije najbolje razumjela uzroke rata pa se nije dobrovoljno javljalo u rat. Milan se miješao u vojno-taktičke odluke usprkos nedostacima u svojoj obučenosti. Osim toga čekala su se njegova naređenja, a on je vrlo često bio predaleko od vojske.⁹⁶ Očito je bilo i međusobno nekomuniciranje raznih vojnih jedinica te nedostatak obuke s novim puškama. Arti-

89 Д. Зафиров, n. dj., 30-31. Za razliku od sporog srpskog napredovanja, bugarski vojnici su u tih prvih nekoliko dana dolazeći sa istoka prešli od 70 do 250 kilometara.

90 Кунц, n. dj., 49.

91 Isto, 92-105. Srpski vojnici se nisu do početka rata susreli s novim puškama koje su imali pa su nestručno rukovali njima i izgubili povjerenje u naoružanje.

92 Isto, 106-117.

93 Е. Стателова – А. Пантев, n. dj., 147-154.

94 Ч. Јелавич, n. dj., 240.

95 Светлозар Елџров, »Любов и омраза по јужнославјански: хърватите и сръбско-българската война (с продължение в нџой)«, *Военната защита на съединението*, София 2006, 85.

96 19. studenog u odlučnoj bitki na Slivnici Milan nije sudjelovao nego se odmarao u Pirotu.

ljerijska oružja uglavnom su bila zastarjela, a primjetan je bio i problem s prijevozom tog oružja preko planina. Bugarska vojska je pokazala veliku odlučnost i umješnost u brzom napredovanju. Odlučnost kneza Aleksandra spasila je poziciju na Slivnici kada je zapovjednik slivničkog položaja želio odstupiti u Sofiju. Nedostaci u bugarskoj vojsci bili su pozadinske naravi. Nepostojanje komore⁹⁷ i neobučenosť Bugara u ofenzivnim djelovanjima spasili su Srbe od potpune vojne katastrofe u ovom vrlo kratkom ratu. Rat je pokazao i lošu diplomatsku poziciju novoujedinjene države. Sofiju su Bugari morali obraniti sami bez ikakve diplomatske pomoći izvana, a nakon pobjede u Pirotskoj bitki bugarska vojska je pritiskom Austro-Ugarske, Njemačke i Rusije izbačena iz Pirota.⁹⁸ Ta loša diplomatska situacija vidljiva je i kasnije, kada je car Aleksandar III. uz pomoć dijela bugarskih časnika i političara uspio ukloniti kneza Aleksandra Batenberga s položaja i postaviti namjesništvo u kojem su se nalazili Stambolov, Karavelov i Muturkov.⁹⁹ Završetkom rata ujedinjena Bugarska imala je 96345 kvadratnih kilometara s oko 3 071 000 stanovnika.¹⁰⁰

Zaključak

Bugarsko ujedinjenje pripremano je od Berlinskog kongresa do odluke o ujedinjenju 1885. godine. U tim pripremanima sudjelovali su predstavnici nove političke elite, bugarski knez Aleksandar Batenberg te ruska vanjska politika različitim sredstvima i metodama. Ujedinjenje je usprkos očekivanjima realizirano u Istočnoj Rumeliji, a Aleksandar, političari iz Kneževine i Rusija ispali su samo pasivni promatrači. To što je baš u Rumeliji proglašeno i izvedeno ujedinjenje ne treba čuditi jer su političari iz obje bugarske državnice bili vrlo mobilni i njihovo djelovanje ne treba vezati samo uz jednu od dvije države. Osim toga, kako je Istočna Rumelija postojala kao država u kojoj uistinu vlast ima Osmansko Carstvo, europski političari se nisu bavili nadzorom te države. Ruska pozicija u tom razdoblju je imala najveće amplitude, a to je dobrim dijelom vezano uz karakter kneza Aleksandra Batenberga, ali i ruskog cara Aleksandra III. U vrijeme »bugarskog cara osloboditelja« Aleksandra II. Rusija je u potpunosti podržavala bugarske interese i radila na ujedinjenju. Nakon atentata i ubojstva Aleksandra II. situacija se uvelike promijenila. Knezu Aleksandru je ruska pomoć bila potrebna radi obračuna s parlamentarnom elitom, ali u momentu kada

97 Иван Павлевски, »Логистиката на българската армия през сръбско-българската война«, *Военната защита на съединението*, София 2006, 68. Zamišljeno je da se vojnici trebaju prehranjivati rekvizicijom od mjesnog stanovništva, no to stanovništvo je bilo tako siromašno da su vojnici prema sjećanjima kapetana Paprikova od početka akcije jeli samo kruh.

98 Bugarski povjesničari tu naglašavaju bugarski karakter Pirota. Vidi E. Стателова – А. Пантев, n. dj., 157.

99 Ch. Jelavich, 260, 261. Aleksandar kasnije zauzima položaj u austrijskoj vojsci kao zapovjednik puka.

100 Ы. Митев, n. dj., 442.

je vanjsku i unutrašnju politiku Bugarske želio u potpunosti preuzeti car Aleksandar III, knez Batenberg je izabrao povratak parlamentarnom životu i otpor ruskim pritiscima. Nakon raskida cara Aleksandra III. i kneza Aleksandra Batenberga ruska politika svela se na nastojanja oko smjene kneza što je u konačnici i postignuto 1886. godine. Nedostatak potpore Aleksandru prouzročio je i nedostatak potpore Bugarskoj što se najbolje vidjelo u nemiješanju u rat sa Srbijom u vrijeme srpske ofanzive. Ujedinjenje je prouzročilo brojne potrese u Europi i brojne prijetnje za mladu državu. Prijetilo je Osmansko Carstvo zbog gubitka Rumelije, Srbija i Grčka zbog narušavanja statusa quo iz Berlina, Rusija zbog bugarske neposlušnosti. Rusija je ipak poduzela diplomatsku akciju i dogovorila nemiješanje Osmanskog Carstva. Srbija je pak uz diplomatsku potporu Austro-Ugarske odlučila oteti Bugarskoj dio teritorija i u studenome pokrenula rat. Bugarska vojska je iznimnim naporima uspjela obraniti posljednju prepreku za osvajanje Sofije – slivnički položaj i zbog lošeg zapovijedanja srpskom vojskom krenula u protuofanzivu koja je završila osvajanjem Pirota. To osvajanje nije donijelo Bugarskoj povećanje teritorija zbog diplomatske akcije trojice careva koja je dovela do vraćanja na stare granice Srbije i Bugarske. Ujedinjenjem dviju bugarskih država bugarski političari nisu smatrali završenim djelo ujedinjenja. U nadolazećim godinama radilo se na osvajanju Makedonije i Drinopoljske Trakije, a taj rad svoju krunu ima u balkanskim ratovima, kada su u Prvom balkanskom ratu gotovo dostigli teritorij sanstefanske Bugarske. No, neriješena situacija u Makedoniji dovela je do bugarskog napada na ostale saveznike, gubitka teritorija i stvaranja granice koja je do današnjih dana, uz iznimku teritorija južne Dobrudže, ostala neizmijenjena.

SUMMARY

Bulgarian Struggle for Unification (1878-1886)

Decisions of the 1878 Congress of Berlin under which the territory of the Great Bulgaria was divided into the Principality of Bulgaria and Eastern Rumelia, while Macedonia and part of Thrace were returned under the sovereignty of the Ottoman Empire, determined the aspirations of Bulgarian politicians in the following decades. The main objective of the political elite and the ruler of the Principality of Bulgaria Alexander von Battenberg was to unify Bulgarian territory into a single state. In the initial phase that lasted until 1883, Bulgarian principal ally was Russia that gave diplomatic support to the unification and participated in the establishment of armed forces of Bulgaria and Eastern Rumelia. The conflict between Prince Alexander and Russian Tsar Alexander III over the railway issue caused Bulgaria to lose Russian support and forced Battenberg to enter into an alliance with the parliamentary elite (mostly liberals). But the unification was designed and conducted in Eastern Rumelia which was legally and financially bound to the Ottoman Empire. The

Bulgarian Revolutionary Central Committee led by Zahari Stoyanov started its secret activities and formed an alliance with senior gendarmerie and police officers of Rumelia. A military coup was carried out on September 18, 1885 declaring the unification of Bulgaria under Prince Battenberg. The new country's position was not favorable – Russia openly opposed the unification, Ottoman Empire threatened to reestablish their authority in their own territory, while Serbia and Greece announced they would declare war to preserve the balance in the Balkans. During the preparations for an international conference in Tsarigrad that was to discuss Bulgarian actions, Serbian King Milan Obrenović declared war on Bulgaria on November 14th and started military activities. Despite its military superiority, long-term existence of the Serbian state, and a much better position – Russian officers had to leave Bulgarian army and majority of the Bulgarian army was moved near the border with the Ottoman Empire – Serbia quickly lost the war. Particularly impressive were the efforts of Bulgarian Eastern army that crossed the entire territory of Bulgaria to defend Sofia on the defensive front at Slivnitsa. They captured Pirot in a counterattack and Serbia finally had to be saved by the Austrian-Hungarian Empire supported by Germany and Russia from losing its own territory. Bulgarians left Pirot and signed a final peace treaty on March 3rd, reestablishing the previous border between Serbia and Bulgaria. Bulgaria and Eastern Rumelia were united in an apparent personal union. The territory of the new state spanned over 96,345 square kilometers with a population exceeding 3 million.

Keywords: Ottoman Empire, Principality of Bulgaria, Eastern Rumelia, unification of 1885, Serbo-Bulgarian War